

**Борис БАЗИЛЕВСЬКИЙ,**  
Надзвичайний і Повноважний Посол

## ТРИДЦЯТЬ РОКІВ ПО ТОМУ (ОСОБИСТЕ)



*Анотація.* У статті описано становлення дипломатичної служби України з погляду людини, яка безпосередньо брала в ньому участь, та весь складний шлях зародження нової генерації українських дипломатів. Автор оповідає про поїздки за кордон та як вони впливали на майбутнє Української держави на світовій арені, про зустрічі з блискучими молодими дипломатами, а також кадебістами-українофобами. Висловлено позицію щодо дій перших президентів, які вплинули на місце та подальшу долю України в контексті світової спільноти. Згадано про організаційний етап формування української дипломатії, пошук нових фахівців до МЗС, а також виклики, що постали вже перед незалежною та самостійною Україною.

*Ключові слова:* Україна, дипломати, незалежність, МЗС, КДБ, міжнародні відносини, ядерна зброя.

Після відновлення незалежності та своєї державності 1991 року Україна щороку 22 грудня відзначає День працівників дипломатичної служби. Цього дня 1917 року Голова Генерального секретаріату УНР Володимир Винниченко підписав «Законопроект про створення Генерального секретарства міжнародних справ», і відразу ж на засіданні Уряду було схвалено зазначений документ. Очолив Генеральне секретарство Олександр Шулгин.

Відновленій дипломатичній службі України цьогогоріч виповнюється тридцять років. Історія становлення сучасної української дипломатії цікава та захоплива. Її можна відшукати в архівних документах, що зберігають не тільки в Україні, а й у США, Канаді, Великій Британії та бага-

тьох інших країнах Європи, Азії, Латинської Америки. Найновітнішу історію закарбовано в документах Верховної Ради, Адміністрації Президента, Кабінету Міністрів, у спогадах дипломатів, народних депутатів І скликання. Вона пізнавальна не лише для істориків і нової генерації українських дипломатів, а й для всіх, хто цікавиться історією міжнародних відносин нашої держави в перші роки її становлення після проголошення незалежності.

Спробую і я поділитися своєю сторінкою з історії незалежної України, пов'язаної зі становленням її дипломатичної служби, у якому мені довелося брати безпосередню участь.

Початок цього процесу сягає кінця 70-х років минулого століття, коли здійснилася моя мрія щодо остаточного повернення в рідний Київ після майже п'ятнадцяти літ відсутності – спочатку навчання в Інституті міжнародних відносин у Москві (бо на ту пору факультет міжнародних відносин у Київському державному університеті був тимчасово ліквідований), а згодом роботи в МЗС СРСР.

Щоправда, ще наприкінці 1960-х років, під час завершення навчання в інституті я домігся, щоби моя переддипломна практика проходила в Києві, в МЗС УРСР. Науковим керівником диплома був доцент, а нині професор та посол Володимир Василенко. Не можу оминати згадкою і посла Олександра Сліпченка, він був тоді другим секретарем. Керівником практики формально було призначено вже покійного нині Івана Грищенка, котрий справляв враження простої людини, українця, який володів мовою природно, з яскравим наддніпрянським акцентом. Його син, Костянтин, який приїхав з МЗС Росії до Києва вже після проголошення незалежності України, зробив за президентства Леоніда Кучми дуже швидку кар'єру, ставши Міністром закордонних справ України, пізніше став активним членом проросійського політичного блоку «Не так!», а згодом – команди «Партії регіонів» за правління Януковича, який призначив його вже на посаду віцепрем'єр-міністра України.

Прагнення повернутися в Україну навряд чи варто пояснювати тим, для кого ця земля є назавжди рідною та єдиною. Хоча таке бажання не розуміла більшість співробітників МЗС СРСР у багатоповерхівці на Смоленській площі. Доречно наголосити, що національну свідомість у мене змалечку формували батьки. Завдячую я також своїм учителям і школі, у якій поміж педагогів були очевидці Української революції, котрі відважувалися ділитися з нами своїми спогадами.

Отже, 1979 року мені вдалося влаштуватися на роботу до МЗС УРСР і потрапити до невеличкого колективу, роботу якого здебільшого було зосереджено в міжнародних організаціях – насамперед в ООН і її відділеннях у Женеві та в штаб-квартирі ЮНЕСКО в Парижі. Незважаючи на те

що УРСР не мала своєї зовнішньої політики, а в Москві українське міністерство розглядали як додатковий інструмент радянської багатосторонньої дипломатії, зокрема під час голосування у відповідних міжнародних організаціях, колектив особняка на вулиці Пилипа Орлика, яка тоді мала назву Чекістів, був надзвичайно згуртованим і патріотичним та за будь-якої зручної нагоди прагнув дистанціюватися від загальномосковського русла, наголошуючи на своїй українськості. І це попри недремне око міжнародного відділу ЦК КПУ й української філії КДБ СРСР, розташованої на Володимирській. На формування національної ідентичності та патріотизму впливало і те, що в міністерстві поступово нагромаджувалася бібліотека й архів друкованих видань української діаспори в США та країнах Заходу, звідки можна було почерпнути об'єктивну інформацію про сталінські репресії, голодомори, правдиву історію України, а також дізнатися про життя діаспори в країнах поселення, її боротьбу проти московського окупаційного режиму на українських землях.

Тоді мені пощастило познайомитися з молодими, але вже блискучими українськими дипломатами – Юрієм Кочубеєм, Миколою Макаревичем, Борисом Тарасюком, Антоном Бутейком, Ігорем Турянським, Юрієм Костенком, Володимиром Хандогієм, Володимиром Огризком, Сергієм Мішустіним, Юрієм Мальком, Віктором Батюком, Сергієм Боровиком та іншими. Наприкінці моєї каденції в цьому колективі повернувся зі штаб-квартири ЮНЕСКО ще й Анатолій Зленко. Усі вони згодом сформували основний кістяк дипломатичної служби незалежної України, ставши послами, міністрами чи заступниками міністрів. На превеликий жаль, В. Батюк, М. Макаревич, А. Бутейко, С. Мішустін, А. Зленко вже відійшли в засвіти.

Додатковий цікавий досвід я отримав під час поїздки в складі української делегації на 34-ту сесію Генеральної Асамблеї ООН, яку проводили в Нью-Йорку. Представництва України, СРСР, а також Білоруської РСР працювали в одному будинку, лише на різних поверхах. Один із них було закріплено за українцями, тож в окремій кімнаті ми працювали над виступом Міністра закордонних справ УРСР Георгія Шевеля з головної трибуни сесії Генасамблеї, а також над промовами членів делегації відповідних комітетів, проектами резолюцій від імені або за участю УРСР. Для мене не стало новиною, що внаслідок підневільного становища України всі документи треба було погоджувати, як ми казали, з «москвичами». Однак тоді мене вразило, що всі ці проекти, зокрема й виступ нашого міністра, узгоджували тільки «шнурки» представництва СРСР у ранзі, не вищому за першого секретаря, щоправда, у кадебівських погонах. Не доходили вони до рівня московських «небожителів». Цим підкреслювали малозначність української делегації, зневагу та презирство до нашої нації.

Таке ставлення до себе відчували й усі ми, тому, мабуть, воно стало ще одним фактором задля нашої згуртованості, несприйняття московських зверхників. Зі свого боку українці, де могли, відмежовувалися від набундючених москвичів, намагалися зайвий раз не зустрітися з ними.

У вільний час ми знайомилися з цікавинками Нью-Йорка, оглядаючись, чи немає за нами «хвоста» нишпорок-кадебістів. Заходили до забороненого (адже там мешкали «страшні емігранти» – «українські буржуазні націоналісти») українського району в Даунтауні, до собору Святого Володимира та місцевої української книгарні. Маршрут показав Юрій Кочубей, який раніше працював у Нью-Йорку. Тоді ж кілька наших делегатів поїхали на екскурсію у Вашингтон, де відвідали меморіал Великому Кобзареві в історичній частині міста, котрий спорудили на кошти американського уряду й української діаспори та відкрили президенти США Двайт Ейзенгавер та Гаррі Трумен. Дорогою заїхали й до Філадельфії, де на одній із вулиць побачили підняті прапори держав світу, серед яких майорів й український синьо-жовтий стяг. Ця поїздка додала всім нам додаткового імпульсу до відчуття національної гордості, приналежності до українського народу, який шанують у Сполучених Штатах Америки, до переконання, що, попри тиски з боку Кремля та московське колоніальне ярмо, Україна житиме.

Зазначений вище період нетривалої та не з моєї вини перерваної роботи в цьому чудовому українськомовному колективі я би назвав «психологічним становленням» вітчизняної дипломатичної служби.

На жаль, на цьому відтинку мого життя робота в українському МЗС і в Києві загалом тривала не дуже довго. Наприкінці 1979 року Генеральне консульство Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія в Києві організувало на Хрещатику відкриття художньої виставки. На заході були присутні представники української творчої інтелігенції та консульського корпусу, зокрема й американські дипломати з передової групи Генерального консульства США в Києві, яке так і не відкрили через агресію з боку СРСР в Афганістані. Я також отримав дозвіл там бути, адже «рознарядку» на участь у таких заходах українських службовців затверджували, очевидно, десь у високих кабінетах міжнародного відділу ЦК КПУ та в КДБ УРСР.

Під час виставки мені випала нагода поспілкуватися з американськими дипломатами. Як згодом з'ясувалося, така коротка бесіда визначила мою долю на подальші десять років. За тиждень по цій, на мою думку, дріб'язковій події, після завершення робочого дня до мене на вулиці підійшов чоловік із посвідченням офіцера КДБ та запропонував пройти до готелю «Дніпро», розміщеного на теперішній Європейській площі. В одному з номерів, що, мабуть, був закріплений за цією організацією, мені було влаштовано допит: «Чому підходив до американців? Хто дозволив? Про що розмовляли?» – запитання були такими безглуздими, що лише викликали в мене то сміх, то

подив од кадебівських дурощів. Офіцер зрозумів це та наказав мені за кілька днів знову прийти на «бесіду», проте цього разу до готелю «Москва» (нині – «Україна»). У ще одному конспіративному номері сиділо вже двоє кадебістів, які відверто, з компліментами щодо моєї особи, пропонували співпрацю – стежити та повідомляти про розмови й зустрічі українців з американськими дипломатами в Києві. Я тоді вирішив удавати недотепу – почав наполягати на тому, що можу так робити лише за безпосередньої вказівки від керівництва МЗС. Усе це мало доволі трагікомічний вигляд: вони доводили своє, а я їм товкмачив одне й те саме. Урешті, після тривалих умовлянь і погроз ці бовдури, зашарівшись од люті, закричали: «Ты считаешь нас дураками?» – та прошипіли, що в Києві я більше не працюватиму.

Уже наступного дня мене запросив до себе в кабінет Георгій Шевель і разом із Володимиром Мартиненком – своїм заступником, який був також присутнім, – не дивлячись мені в очі, а радше опустивши їх долі, повідомив, що я повинен піти з міністерства, ба навіть якнайшвидше забиратися геть із Києва. Так на якийсь час я став безробітним, тож змушений був повернутися до Москви.

Там тиск КДБ був значно слабшим, ніж у національних республіках, зокрема в Україні, яку в СРСР вважали найреакційнішою, адже запопадливі лакузи-перевертні з посвідченнями чекістів та кадебістів аж зі шкіри лізли, щоби посиленням переслідуванням інакодумців догодити московському хазяїнові своєю вірнопідданістю. У Москві мені пощастило познайомитися з Лесем Танюком, котрий так само був змушений виїхати з України та піти працювати в московські театри, аби врятуватися від українського КДБ. Тоді ще був популярний вислів: «Коли в Москві чмихають, у Києві починається лихоманка». Уперше ми зустрілися в одному з підвалів полишеного московського будиночка, на чергових організаційних зборах тамтешнього Товариства української культури «Славутич». Наприкінці 1980-х уже можна було відчувати легкі подихи горбачовської «перебудови», і патріотичні українці, котрі вчилися чи в працювали в Москві, вирішили, хай як обережно, знайти свою форму самоорганізації. До речі, на цих зборах дуже активно працював Євген Сярий, який у другій декаді двотисячних став консулом України в Мюнхені (на жаль, він відійшов у засвіти внаслідок важкої хвороби). Часом відвідував засідання популярний нині журналіст, політолог та аналітик Віталій Портніков, тоді ще студент факультету журналістики Московського державного університету імені М.В. Ломоносова.

Невдовзі я зміг влаштуватися молодшим науковим співробітником лабораторії, де вивчали застосування математичних методів у прогнозуванні зовнішньополітичних процесів, і там підготував кандидатську дисертацію з проблем міжнародного права в побудові регіональних систем безпеки, яку мені вдалося захистити в Дипломатичній академії.



Хтось може спитати, чому так детально описую ті події. А щоб на власному досвіді проілюструвати, у яких кадебівських лещатах – під пильним оком Луб'янки, а також її прислужників із Володимирської – доводилося перебувати паросткам самосвідомої та патріотичної, хоч і «уересерівської», але все-таки української дипломатії. Як місцеві кадебісти витрачали весь порох, аби зачавити, знищити, придушити будь-які прояви українства. Період моєї висилки з Києва, як я зрозумів пізніше, збігся з розгортанням в Україні чергової хвилі репресій проти дисидентів, яку влаштувало, зокрема, керівництво ЦК КПУ – перший секретар Володимир Щербичський і так званий секретар з ідеології Валентин Маланчук. Згодом за іменем останнього зазначений період репресій отримав назву «маланчуківщина».

У другій половині 1980-х років в СРСР було розпочато горбачовську «перебудову». На виборах до Верховної Ради СРСР перемогла частина представників патріотичних сил. Водночас у республіках Балтії почали неприховано вимагати відродження незалежності та виходу з московського ярма. В Україні виник і розгорнувся Народний рух, відновила роботу «Просвіта» як Товариство української мови ім. Т.Г. Шевченка. На загальнонаціональній хвилі відбулися вибори до Верховної Ради України, до складу якої було обрано 125 представників національно-патріотичних сил, котрі організаційно оформилися в Народну раду, яка протистояла групі з 239 осіб, сформованій зі старої комуністичної номенклатури (яких би зараз назвали «совками», або «ватниками»). Попри відносну меншість, Народна рада (до її складу ввійшли колишні політ'язні, репресовані борці за незалежність України, видатні представники української творчої інтелігенції, прибічники декомунізації України) домоглася прийняття в липні 1990 року Декларації про державний суверенітет України.

Наближався світанок відновлення незалежності України. Усвідомивши це та зрозумівши, що репресивна машина КДБ в УРСР конає, я одразу повернувся до Києва та за сприяння Леся Танюка, Івана Драча й Дмитра Павличка (з котрим зазнайомився ще за моєї першої каденції роботи в Києві) став головним консультантом секретаріату Комісії у закордонних справах. На ту пору його очолював майбутній посол Георгій Чернявський, який переважно займався питаннями протоколу ВРУ, а я під орудою Дмитра Павличка поринув у внутрішньо- та зовнішньополітичні справи. То були фантастичні часи, коли здавалося, що історія України матеріальна й зосереджена у твоїх руках, коли найменший крок міг повернути її або на шлях незалежності від Москви, або знову накинути на неї кремлівський зашморг так званого оновленого Союзу.

Задля розгляду та вирішення питань щодо подальших кроків України до омріяної незалежності керівництво Народної ради регулярно збиралося в приміщенні Товариства української мови, а згодом і на Банковій,

у новому своєрідному штабі – кабінеті Дмитра Павличка, голови Комісії у закордонних справах. Чимало питань, які розглядали на зустрічах, було зі сфери міжнародної політики. Активну участь у цих нарадах брав професор, майбутній український посол у країнах Бенілюксу, Великій Британії та за сумісництвом в Ірландії, представник України в Раді ООН з прав людини (2006–2010 рр.) Володимир Василенко. За його редагування міжнародно-правової частини було підготовано Декларацію про державний суверенітет України, а за рік – Акт проголошення незалежності України, одним з авторів якого є Левко Лук'яненко.

Варто зазначити, що голосування відбувалося непросто. Більшість парламентарів у залі ВРУ були комуністами, очільник їхньої фракції – перший секретар ЦК КПУ Станіслав Гуренко, а Голова ВРУ – секретар ЦК КПУ з ідеологічної роботи Леонід Кравчук. Водночас Народна рада була в меншості, проте наполегливість, рішучість, пасіонарність її членів і наляканість комуністичної частини ВРУ, спричинена подіями в Москві, ДКНС та приходом до влади Бориса Єльцина сприяли тому, що 24 серпня 1991 року Акт було прийнято.

Щоправда, Л. Кравчук до останнього боявся ставити його на голосування, однак був змушений зробити це під психологічним натиском Дмитра Павличка й Івана Зайця, які начебто кричали йому: «Став на голосування, бо буде непереливки». Можливо, там була й інша словесна конструкція, не знаю. Отож за ініціативою Л. Кравчука, який завжди на всякий випадок робив собі альтернативний майданчик (а раптом щось піде не так), було прийнято компромісне рішення щодо проведення референдуму 1 грудня.

Цей компроміс залишав Україну, зокрема і її дипломатію, у невизначеному стані. У Москві була відносна діархія, бо Єльцин рішуче наполягав на першості своєї влади та на перетворенні РРФСР в окрему державу, а Михайло Горбачов, тоді ще Президент СРСР, вовтузився з перетворенням його на оновлену Співдружність Незалежних Держав (СНД).

Слід нагадати, що перед прийняттям Акта до Києва з Москви завітав Президент США Джордж Буш-старший, який 1 серпня 1991 року виголосив «Chicken Kiev speech» у ВРУ. Із Москви його супроводжував вічно п'яний заступник Горбачова Геннадій Янаєв, якого мені було доручено затримати в аеропорту, допоки керівник протоколу Георгій Чернявський не посадить Дж. Буша з Л. Кравчуком в окрему, без Г. Янаєва, машину. Після успішного виконання доручення віцепрезидент агонізуючого СРСР, запізнившись на переговори в Києві, змушений був чекати під дверима, доки Л. Кравчук із Дж. Бушем не наговоряться.

Вищим органом влади в Українській державі тоді була Верховна Рада. Як любив неодноразово повторювати Голова ВРУ Іван Плющ, «після Кравчука над нами лише Бог». Тому й уся державотворча робота, зокрема й зов-

нішньополітична, була сконцентрована під куполом і в комітетах. Я мав нагоду ближче познайомитися з Л. Кравчуком, котрий постійно вагався – їхати йому до Горбачова чи наслідувати приклад Єльцина та рішуче йти вперед шляхом незалежності. Неодноразово Дмитро Павличко запрошував мене в кабінет Голови ВРУ, де ми довго переконували Л. Кравчука в тому, що дороги назад немає, а СНД – то старий СРСР. Важливу та неоціненну підтримку ми отримували від заступника Голови Верховної Ради Володимира Гриньова та керівника його секретаріату Олега Бая, котрий завше пихкав люлькою, у майбутньому – радника-посланника першого Посольства України в Москві та згодом Генерального консула України в Казахстані. Остаточно крапку було поставлено вже в листопаді, коли Богдан Горинь закликав мене до кабінету першого заступника Голови ВРУ Василя Дурдинця, і ми змогли переконати його та Леоніда Кравчука, що треба врешті повністю відкинути всі думки й пропозиції Президента конаючого СРСР та рухатися обраним шляхом розбудови незалежної Української держави.

Тоді я ще звернув увагу на манеру Л. Кравчука вітатися рукоштовпанням. Позаяк його маленька долоня була якоюсь м'якою, неживою, прямою, а пальці – ледве зігнутими, то він не тиснув руку, а вкладав свою без жодного вияву емоцій. У психології такий стиль рукоштовпання свідчить про нещирість чи лукавство. Водночас національно-патріотичні виступи Голови ВРУ, які дужчали з наближенням дати референдуму, засвідчували протилежне. І лише згодом я усвідомив, що психологи таки мають рацію: після відмови зустрітися з командувачем Чорноморського флоту ВМФ СРСР адміралом Ігорем Касатоновим та поїхати до Севастополя для прийняття присяги флоту на вірність Україні, що призвело до знищення та розграбування найбільшого у світі торговельного формування Військово-морських сил, який наша держава успадкувала; після силового введення за його вказівкою до Києво-Печерської та Почаївської лавр попів і ченців Московського патріархату, попри спротив українських патріотів, а також з огляду на звернення Кравчука до Віктора Медведчука та блоку «Не так!».

Однак слід сказати, що неправильно звинувачувати першого Президента України у відмові від ядерної зброї (Україна володіла третім за величиною ядерним потенціалом у світі). Незважаючи на шалений тиск, передусім із боку недалекоглядної американської дипломатії Буша-старшого, Леонідові Кравчуку за підтримки національно-патріотичного крила ВРУ вдавалося тривалий час уникати остаточного рішення щодо цього питання. Вважаю, що всю вину в поспішному ядерному роззброєнні нашої держави, ще й без отримання рівноцінних дивідендів (а їх можна було би виторгувати чимало), усе ж треба покладати



на Леоніда Кучму та його найближчого помічника Дмитра Табачника. Останній, до речі, відкрито працював в антиукраїнському руслі, задовольняючи інтереси Кремля. Тоді, як нині кажуть, у турборежимі було передано росіянам тактичну ядерну зброю (до того ж із перевиконанням визначених термінів, що навіть у Москві здивувалися), поспішно підписано Будапештський меморандум із його слабенькими гарантіями – ба навіть запевненнями в безпеці, відтак Україну було покvapно приєднано до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Наша країна не заперечила щодо входження Росії до Ради Безпеки з порушенням Статуту ООН. Проте, наголошую, Україна могла б собі багато виторгувати. Деякі західноєвропейські дипломати були дуже здивовані такою недалекою поступливістю українців.

Варто зауважити, що в ті перші непрості місяці відновлення нашої незалежності українська дипломатія перебувала начебто поза процесом державотворення. Не було ані організаційної структури, ані закордонних представництв, навіть гідного приміщення оновлене МЗС не мало. До всього того за інерцією спрацювала стара звичка: не брати на себе багато ініціативи, щоби не бути покараними, а натомість чекати на вказівки «згори».

Куди вільніше – і з юридичного, і з психологічного боку – почувалася національно-демократична частина депутатів ВРУ: вони використовували всі засоби, які на ту пору з'являлися, задля тиску на комуністичну більшість і самого Л. Кравчука щодо виставлення «червоних» ліній, які унеможливлювали державотворчий процес. До складу Комісії, а згодом Комітету в закордонних справах у І скликанні Верховної Ради увійшли визначні постаті. Головою став Дмитро Павличко, його заступником – колишній політ'язень Богдан Горинь, а членами комітету були, зокрема, відомі письменники Іван Драч, Роман Лубківський і науковець Тарас Кияк. У роботі також брали участь керівники Народного руху, як-от Леонтій Сандуляк.

Комісія всіляко намагалася бодай частково виправляти помилки новообраного Президента України. Тож спільними зусиллями вдалося переконати Голову ВРУ Івана Плюща не ратифікувати підписану Біловезьку угоду щодо створення СНД, адже документ суперечив українському законодавству, яке забороняло входження до наднаціональних формувань, та визначити для себе статус засновника, а не члена зазначеної організації. До речі, Москві це дуже не сподобалося.

Тоді із зазначеною комісією дуже тісно працював новопризначений Міністр закордонних справ новопосталої України. Він шукав підтримки в депутатів для фінансування та побудови міністерства, закріплення за МЗС його теперішньої будівлі, що на Михайлівській площі столиці.

Треба було погоджувати майже все – від мережі українських дипломатичних представництв, консульських установ і категорій дипломатичних рангів до вигляду українських дипломатичних паспортів та призначення послів України.

Що ж до парламентської дипломатії, то Дмитра Павличка було запрошено на з'їзд Європейської народної партії в Зальцбурзі, де він таємно зустрівся з Генеральним секретарем Організації Північноатлантичного договору Манфредом Вернером і вже тоді порушив питання щодо вступу України до НАТО. Я був на цій зустрічі та чув, що у відповідь Вернер спитав: «А що скаже Росія?». Було зрозуміло, що Захід продовжує орієнтуватися на Москву. Поталанило мені разом із Богданом Горинем брати участь у сесії Північноатлантичної асамблеї (ПАА; нині – Парламентська асамблея НАТО) в Банффі (Канада, провінція Альберта), на яку було запрошено й Україну, та в подаванні заявки на прийом України до ПАА як асоційованого члена. Також у складі української парламентської делегації на чолі з Іваном Плющем я побував на сесії в Будапешті, де Україну було прийнято до Парламентської асамблеї ОБСЄ.

Працювали й над розбудовою двосторонніх відносин. За місяць до референдуму 1 грудня до ВРУ та комісії з неофіційним візитом прибула делегація Хорватії на чолі з Франьо Туджманом. Країна в червні 1991 року проголосила свою незалежність і відокремлення від Югославії. Проте ще довго, як і Україну, її не визнавав зовнішній світ. Хорвати наполягали на якнайшвидшому взаємному визнанні: це дало би змогу трохи натиснути на західну дипломатію. Тоді ж було досягнуто взаємної згоди, і держави визнали одна одну: 5 грудня – Хорватія, 11 грудня – Україна.

Тими місяцями часто треба було ухвалювати рішення інтуїтивно. Як я вже казав, на сесії Північноатлантичної асамблеї в Банффі нас запросили для надання асоційованого членства. Тоді ми з Богданом Горинем ледь не «на колінці» написали відповідну заяву, щоправда, погодивши це питання з Леонідом Кравчуком, і тоді ж Україна здобула таке членство.

На початку 1992 року молдовський парламент запросив українських депутатів до Кишинева для обговорення питань двосторонніх зв'язків. До Молдови тоді поїхали заступник голови Комісії у закордонних справах Богдан Горинь та я – голова секретаріату цієї комісії. Одразу ж молдовська сторона, звісно ж, очікувано для нас, рішуче запитала щодо взаємного обміну територіями. Нам пропонували віддати частину Одещини на захід від Дністра й до Дунаю, зокрема й Ізмаїл, так звану Південну Бессарабію, а Кишинів віддав би Києву землі на схід од Дністра – Придністров'я. Цю пропозицію ми відразу ж відкинули й, відбувши кількагодинні перемовини, швиденько повернулися до Києва.

У ВРУ та в Комісії у закордонних справах майже щодня перебували гості з територій та країн колишнього СРСР. Найактивнішими були представники Татарстану, Башкортостану, кавказьких республік на території Росії, Абхазії, Придністров'я. Усі вони просили, щоб Україна визнала їхню незалежність. А Придністров'я ще й пропонувало увійти до складу України. Далі розмов тоді справа не пішла, бо українці непохитно наполягали на дотриманні принципу непорушності кордонів.

У комісії чи не щодня бували й інтерв'ювали кореспонденти провідних світових агентств, поміж яких найбільше запам'яталася молода журналістка «Financial Times», «Washington Post» та «Economist» – теперішня віцепрем'єр-міністерка Канади Христя Фріланд. До речі, діти частини емігрантів другої хвилі зробили блискучу кар'єру в економічній і політичній сферах після проголошення незалежності України, завдяки якій держави Заходу пригадали, що у світі є така величенька нація українців, котра має свою чималеньку державу. Довелося мені зустрічати в аеропорту «Бориспіль» Збігнева Бжезінського та його сина Яна, а також Генрі Кіссінджера. Американці тоді прилітали власними літаками й зі своїм пальним, якого у вільній Україні протягом перших місяців не було. Бжезінські були виразними прихильниками зміцнення незалежності нашої держави й усіляко наголошували на цьому під час переговорів у ВРУ. Старший Бжезінський під час бесіди зі мною в машині з Борисполя та назад до летовища постійно наголошував на тому, що Сполучені Штати підтримуватимуть нашу державу, якщо вона рішуче піде шляхом демократичних перетворень. Тоді ж, уже повертаючись до свого спецлітака, Збігнев Бжезінський спитав мене: «Що обере українець: незалежність чи хліб?». Я завагався з відповіддю, бо економічне становище в країні тоді було жахливим. На що З. Бжезінський сказав: «А поляк одразу би відповів: незалежність». Слава Богу, що вже 1991 року українці, відповідаючи на це саме запитання, без вагань обрали саме її. Що ж до Г. Кіссінджера, той чи то з огляду на поважний вік, чи через замилювання Москвою іноді куняв на зустрічах і був не надто в захваті від того, що Україна відновила незалежність. Його поведінка радше схожа на манеру іншого політика, Президента США Джорджа Буша-старшого, який виступив із «Chicken Kiev speech» незадовго до того, як Україна проголосила свою незалежність.

Уже з перших місяців незалежності комісія розпочала розробку основ дипломатичної служби власне Української держави. Було підготовлено та прийнято закони «Про правонаступництво України» та «Про дію міжнародних договорів на території України». Анатолій Зленко став Міністром закордонних справ. Задля справедливості треба сказати, що тоді ж пороги комісії оббивав ще й Анатолій Меркулов – колишній завідувач відділу зарубіжних зв'язків ЦК КПУ, – але цього варіанта ніхто не брав до уваги.

Було розпочато організаційний етап формування української дипломатії. Ядром Міністерства закордонних справ нової держави стали досвідчені українські дипломати: Геннадій Удовенко, Юрій Кочубей, Микола Макаревич, Борис Тарасюк, Антон Бутейко, Ігор Турянський, Юрій Костенко, Володимир Хандогій, Володимир Огрязко, Віктор Кирик, Сергій Мішустін, Юрій Малько, Віктор Батюк, Сергій Боровик, Борис Корнеєнко (даруйте, якщо когось не згадав) та інші. Водночас цих кадрів було недостатньо для формування повнокровного МЗС незалежної держави та створення закордонних дипломатичних і консульських представництв. До незалежності, як я вже зазначав, МЗС орієнтувалося лише на багатосторонню дипломатію в міжнародних організаціях, тепер же постало питання щодо набуття професіоналізму й у двосторонній.

З метою пошуку нових кадрових резервів запропонували звернутися до наукових та освітніх установ. Основними вимогами були знання іноземних мов, міжнародних відносин і права. Тоді до МЗС прийшов Володимир Василенко, якого невдовзі було призначено першим українським послом у державах Бенілюксу, – довголітній рухівець, видатний учений у галузі міжнародного права та співавтор Декларації про державний суверенітет України, Акта проголошення незалежності України й інших фундаментальних законодавчих документів із питань державного будівництва та зовнішньої політики. Першим Надзвичайним і Повноважним Послом України у Великій Британії та за сумісництвом у Республіці Ірландія став Сергій Комісаренко, у США – Олег Білорус, у Росії – депутат ВРУ Володимир Крижанівський, у Канаді – депутат ВРУ та довголітній в'язень московських таборів, лицар боротьби за незалежність України Левко Лук'яненко. До роботи в міністерстві й оновленого посольського корпусу держави також долучилися, зокрема, професор Олег Семенець, фахівець у галузі міжнародного права Олександр Купчишин, експерт світового рівня з іспанської мови, письменник і перекладач перлин іспанської та латиноамериканської літератури Сергій Борщевський, досконалий знавець Вірменії та вірменської мови Олександр Божко.

Закликали й українців, котрі вже працювали у сфері дипломатії колишнього СРСР. Послом в Угорщині став Дмитро Ткач, у Словацькій Республіці – Петро Сардачук, які склали присягу на вірність Україні одразу після проголошення незалежності. Тоді ж були звернення від українців, котрі працювали на Смоленській площі в Москві, але бідне міністерство не могло їх забезпечити житлом, і цей варіант, зрозуміло, відкинули.

Були й помилкові відбори. Зокрема, надто обурливим стало призначення послом в Італії Анатолія Орла, який згодом разом із Табачником у секретаріаті Л. Кучми проводив політику, далеку від національних інтересів України.

Слід зазначити, що відразу після відновлення незалежності поміж політиків панувала надлишкова романтична ейфорія. Чимало з них вирішили, що досягли мети свого життя – незалежності України, тож відійшли від політичної діяльності та поїхали працювати послами: Левко Лук'яненко – у Канаду; Роман Лубківський – у Чеську та Словацьку Федеративну Республіку; Дмитро Павличко – у Польщу; Володимир Сметанін – в Узбекистан та за сумісництвом у Таджикистан.

Після обрання послів постало питання щодо розміщення закордонних представництв. Були сподівання на розподіл спадщини СРСР, однак усе завершилося послідовним ошукуванням України, як і завжди за участю Москви. Усі приміщення дипломатичних та консульських установ, торговельних представництв колишнього СРСР, за винятком поодиноких, нахабно захопила Російська Федерація, а радянські дипломати здебільшого стали російськими. Вочевидь, лише Україна з усіх «братських» республік чинила спротив. Десь через суди, а десь завдяки рішучому протидіянню рейдерським атакам росіян на спільне з нами майно, молода українська дипломатія врешті змогла зберегти за собою деяку частку майна колишнього СРСР, володіти якою вона мала повне історичне та юридичне право. Наприклад, у Варшаві завдяки активності Дмитра Павличка вдалося вигнати з одного будинку нахабних московитів та розташувати там українське посольство. Тоді ж руку допомоги простягла Україні наша діаспора. За їхні кошти повністю або частково було придбано посольства у США, Великій Британії, Франції, Італії та інших країнах, генеральні консульства в Чикаго, Нью-Йорку тощо. Активно посприяв у вирішенні цього питання великий українець Богдан Гаврилишин.

Окремо з'явилася потреба розміщення центрального апарату МЗС. Адже доти він «тулився» у двох двоповерхових будинках на теперішній вулиці Пилипа Орлика. Завдяки наполегливості Анатолія Зленка та підтримці голови Комісії ВРУ у закордонних справах Дмитра Павличка, МЗС удалося розмістити в будинку на Михайлівській площі, у якому до незалежності хазяйнував обком КПУ та ЦК ЛКСМУ (міністерство працює тут дотепер). Щоправда, колишні комуністи ще кілька років чіплялися за частину приміщень на першому та п'ятому поверхах цієї будівлі.

Водночас виникали нові для України проблеми геополітичної стратегії у світі, зокрема дипломатичного визнання новопосталої Української держави, пошуку свого місця в системі міжнародних координат, вирішення питання ядерної зброї, від стратегічних компонентів якої американці наполягали якнайшвидше відмовитися. Із цією умовою вони пов'язували наше визнання. Американські адміністрації за Джорджа Буша-старшого та Білла Клінтона постійно перебували в ейфорії, дивилися в «добрі очі» Єльцина та плекали рожеву мрію про постання «демократичної» Росії. Вони постійно



тиснули на Україну, яка після розпаду СРСР несподівано стала третьою ядерною державою у світі, та примушували її якомога швидше цей потенціал знищити, передати його, на їхній короткозорий погляд, уже «мирній Росії». Наші аргументи американці рішуче відкидали. Я сам неодноразово, виступаючи в Атлантичній раді у Вашингтоні, знаному мозковому центрі США, а також у корпорації «RAND» у Санта-Моніці, Каліфорнія, звертав увагу американських партнерів на те, що Москві не можна вірити, адже: вона не здатна бути демократичною за своєю імперською сутністю; у російських дипломатичних представництвах працюють ті самі люди, що й за холодної війни; там змінили тільки ширми та прапори. Наголошував я і на тому, що в російських генштабах сидять незмінні генерали з тими самими мапами із запланованими ядерними ударами по столицях країн Заходу. Підкреслював, що й на Луб'янці сидять ті самі кадебісти, які не припиняють розробляти підривні акції проти західних демократій.

Утім американці були наче зазомбовані й далі ставили умовою визнання України знищення її ядерного потенціалу. Така зазомбованість панувала у владних кабінетах США й за Буша-молодшого, який теж дуже любляв очі російського президента. А нині на цю саму недугу захворів і Президент України.

На жаль, у перші місяці самостійного плавання України в системі міжнародних відносин і, можливо, через недостатню досвідченість українська дипломатія знехтувала питанням щодо заміщення колишнього СРСР у Раді Безпеки ООН. Вільне місце швидко та, я переконаний, усупереч Статуту ООН захопили московські дипломати, але не завдяки своїй кмітливості, а через нашу меншовартість і недолугість тодішнього керівництва України. Нещодавно на це знову звернув увагу відомий правознавець Віктор Шишкін, народний депутат України першого, другого та третього скликань, перший Генеральний прокурор України, суддя Конституційного Суду.

Було зроблено немало інших болісних помилок, серед яких і надшвидкісна та позапланова відмова від тактичної ядерної зброї, яку, наголошую, можна було зберегти та ще й отримати місце постійного члена в РБ ООН; і втрата Чорноморського флоту, який був готовий скласти присягу на вірність Україні; і проголошення політики «багатовекторності». Дипломатів країн Заходу ще тоді вразили ці суттєві хиби, які нам доводиться виправляти дотепер.

Однак попри недосвідченість політиків, деякі труднощі та помилкові кроки, за ці кілька років було закладено фундамент української дипломатії. На Михайлівській площі замайорів український прапор і замість герба УРСР на фронтоні засяяв тризуб Володимира Великого.

Для підготовки молодих кадрів українського дипломатичного корпусу в університетах Львова, Харкова й Одеси почали відкривати факультети міжнародних відносин і права, а відповідний факультет Київського

університету імені Тараса Шевченка було перетворено на Інститут міжнародних відносин. При МЗС було створено Дипломатичну академію.

Удалося також розширити мережу українських дипломатичних та консульських установ – спочатку в Європі й Північній Америці, відтак в Азії та Латинській Америці, а згодом і в Африці.

Затвердили зразок нового дипломатичного паспорта України. Поступово почали налагоджувати системну та повсякденну роботу в дипломатичних і консульських представництвах нашої держави. За перші десятиліття дипломатії незалежної України авангард наших послів, посланників і генеральних консулів здійняв прапор свободи, незалежності, справедливості, правди, безпеки й захисту національних інтересів держави за прикладом патріотичної частини депутатів Верховної Ради. Цей прапор українські дипломати гідно пронесли Майданом під час Помаранчевої революції 2004 та Революції гідності 2013–2014 років.

На жаль, останніми роками тіло української дипломатії дедалі щільніше затискають лещата молоді української бюрократії, яка самовпевнено відкидає всю історію перших десятиліть незалежності, ба навіть заявляє, що до неї дипломатії не було, та знімає зі стін посольств і консульств фотографії попередніх керівників цих представництв. Не маючи відповідного досвіду й знань, бюрократи перебирають на себе розв'язання складних міжнародних питань, хоча помилки в цій царині можуть загрожувати самому існуванню Української держави. А чого вартий ганебний злидарський рівень пенсійного забезпечення керівників дипломатичних та консульських установ перших десятиліть незалежності, тих, хто закладав фундамент і перші цеглини в будівлю української зовнішньої політики, самої держави, засновував та розвивав мережу двосторонніх і багатосторонніх зв'язків України із зовнішнім світом?

Проте залишаю ці проблеми для подальших розвідок.